

**АБДУЛЛА АВЛОНИЙНИНГ ҲАЁТ ЙЎЛИ, АДАБИЙ МЕРОСИ ВА
“ТУРКИЙ ГУЛИСТОН ЁХУД АХЛОҚ” АСАРИНИНГ ТАРИХИЙ ВА
ЗАМОНАВИЙ АҲАМИЯТИ**

Фарҳод Тошмирзаев

Ориентал университетининг 2 босқич магистранти

Илмий раҳбар Тўйчиева Ойдин

Аннотация: Ушбу мақола ўзбек маърифатпарварлари, шоир, драматург ва педагог Абдулла Авлониёвнинг ҳаёт йўли, адабий мероси ва унинг “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асарининг тарихий ва замонавий аҳамиятига бағишланган. Мақолада Авлониёвнинг жадиждчилик ҳаракатидаги ўрни, таълим-тарбия соҳасига қўшган ҳиссаси, адабий фаолияти ва “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асарининг ахлоқий-дидактик мазмуни таҳлил қилинади. Шунингдек, асарнинг ёш авлод тарбиясидаги долзарблиги ва бугунги кундаги ўрни кўриб чиқилади.

Калит сўзлар: Абдулла Авлониёв, жадиждчилик, “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ”, ахлоқий тарбия, ўзбек адабиёти, маърифатпарварлик.

Abstract: This article is dedicated to the life path, literary heritage, and the historical and contemporary significance of the work “Turkiy Gulistan yokhud Akhlaq” by the Uzbek enlightener, poet, playwright, and educator Abdullah Avloni. The article analyzes Avloni's role in the Jadid movement, his contributions to the field of education and upbringing, his literary activity, and the moral-didactic content of “Turkiy Gulistan yokhud Akhlaq.” In addition, the relevance of the work in the upbringing of the younger generation and its significance today are discussed.

Keywords: Abdullah Avloni, Jadidism, “Turkiy Gulistan yokhud Akhlaq”, moral education, Uzbek literature, enlightenment.

Кириш

Абдулла Авлониёв (1878–1934) ўзбек маърифатпарварлиги ва адабиёти тарихида муҳим ўрин эгаллайди. У XX аср бошида Туркистонда маънавий-ахлоқий ислохотлар ва таълим тизимини модернизация қилиш йўлида фаол ижод қилган. Авлониёвнинг “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асари ўз даври учун педагогик ва ахлоқий йўриқнома бўлиб хизмат қилган бўлса, бугунги кунда ҳам ёш авлодни маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялашда муҳим манба сифатида эътироф этилади. Ушбу мақола Авлониёвнинг ҳаёти, ижоди ва ушбу асарнинг тарихий-замонавий аҳамиятини ўрганишга қаратилган.

Асосий қисм

Абдулла Авлоний 1878 йил 12 июлда Тошкентнинг Мерганча маҳалласида тўқувчи оиласида дунёга келган. У болалигидан моддий қийинчиликларга дуч келган бўлса-да, эски мактаб ва мадрасада таҳсил олган, араб, форс ва рус тилларини ўрганиб, Шарқ ва Ғарб адабиёти билан танишган. 1904 йилдан бошлаб жадидчилик ҳаракатига қўшилиб, Тошкентда янги усулдаги мактаблар очиш ва таълимни дунёвийлаштириш йўлида фаолият юритган.

Авлоний 1906 йилдан матбуотда фаол иштирок этиб, “Тараққий”, “Шухрат” ва “Осиё” газеталарини нашр қилган. У 1913 йилда “Туркистон” театр труппасини ташкил этиб, сахна санъати орқали халқни маърифатли қилишга хизмат қилган. Октябрь инқилобидан кейин эса Афғонистонда дипломатик хизматда бўлиб, ўзбек маорифи ва маданияти ривожига хизмат қилган. Унинг умри 1934 йилда Тошкентда якун топган.

Авлонийнинг адабий мероси кўп қиррали бўлиб, у шоир, драматург, педагог ва журналист сифатида ўз изини қолдирган. Унинг асарлари жамиятдаги ижтимоий-ахлоқий муаммоларни ҳал қилишга хизмат қилган. Тўпламлари ва дарсликлари орасида қуйидагилар алоҳида аҳамиятга эга:

- **“Биринчи муаллим” (1911) ва “Иккинчи муаллим” (1912)** – янги усул мактаблари учун яратилган дарсликлар, таълимнинг дунёвий ва амалий йўналишини кучайтиришга хизмат қилган.

Абдулла Авлонийнинг “Биринчи муаллим” асари - болалар ва ўсмирлар учун мўлжалланган тарбиявий-ахлоқий ҳикоя ҳисобланади. Бу асар орқали Авлоний жамиятдаги муаллим шахсининг муҳимлигини, унинг тарбия ва маърифатда тутган ўрнини ёритади. “Биринчи муаллим” асарида Абдулла Авлоний кичик ёшда мактабга борган бола ва унинг биринчи муаллими ҳақида ҳикоя қилади. Ушбу муаллим нафақат саводли, балки инсонпарвар, меҳрибон, одобли ва ватанпарвар инсон сифатида тасвирланади. Муаллимнинг ҳар бир сўзи, ҳаракати болалар қалбига таъсир этади, уларни яхши инсон бўлиб вояга етишга ундайди. Авлоний “Биринчи муаллим” орқали жамиятда муаллим обрўсини кўтариш, таълим-тарбиянинг асосий негизи бўлган инсонларнинг меҳнатини қадрлаш ғояларини илгари суради. Бу асар бугунги кунда ҳам ўз долзарблигини йўқотмаган — у замонавий таълим тизимида ҳам катта маънавий тарбиявий аҳамият касб этади. “Иккинчи муаллим”да Авлоний биринчи муаллимни боланинг мактабдаги устози сифатида тасвирлаган бўлса, иккинчи муаллим – ҳар бир инсон учун ҳаётнинг ўзи ёки тажриба экани ҳақида фикр юритади. Асарда ҳаётда учрайдиган турли синовлар,

муваффақиятсизликлар, хатолар ва улардан чиқариладиган сабоқлар инсонни тарбиялаб бориши, уни такомилга етказиши таъкидланади. Бу маънода “иккинчи муаллим” ҳаётнинг ўзига айланади.

“Адабиёт ёхуд миллий шеърлар” (1909–1915) – ўзбек адабиётининг бой намуналарини тўплаган тўплам. Ушбу асар унинг маърифатпарварлик фаолиятида муҳим ўрин тутадиган, ёш авлодни тарбиялаш ва миллат руҳини кўтаришга қаратилган адабий тўпламдир. Бу асар адабиётнинг жамиятдаги ўрни, миллий онг ва маънавиятни шакллантиришдаги аҳамияти ҳақидаги ғоялар асосида ёзилган.

- **“Адвокатлик осонми?”, “Икки муҳаббат”, “Пинак”** каби асарларда жаҳолат, бидъат ва қолоқ одатларни танқид қилган.

Ушбу ҳикоя орқали Авлоний адвокатлик касби ортидаги мураккабликлар, масъулият ва одиллик ғояларини ёритади. Ҳикояда одамлар адвокатликни осон, пулли ва шарафли деб ўйлашлари тасвирланади. Лекин муаллиф бу ишдаги ҳақиқий қийинчиликларни, инсоф, билим ва адолат талаб этилишини кўрсатади. Абдулла Авлонийнинг “Икки муҳаббат” ҳикоясида икки хил муҳаббат — бири нафсга, бошқаси маънавиятга асосланган муҳаббат солиштирилади. Бир йигит икки аёлни яхши кўради: бири ташқи гўзалликка эга, лекин қалбсиз; иккинчиси эса содда, лекин қалби тоза ва бағрикенг. Йигит танлов олдида қолади. “Пинак” ҳикоясида жамиятдаги бефарқлик, танбаллик ва “пинак” — яъни уйқудаги аҳвол танқид қилинади. Қаҳрамонлар ҳаётда фаол бўлиш ўрнига, доимий равишда “кейин қиламан”, “вақти келганда” деб яшайдилар. Аммо бу пинак уларнинг ҳаётини беҳуда ўтказди.

Авлоний шеърларида ишқий мавзулардан кўра ижтимоий муаммолар, ватанпарварлик ва маърифатга чақириқ устунлик қилади. У “Ҳижрон”, “Набил”, “Шухрат” каби таҳаллуслар билан 4000 мисрадан ортиқ шеър яратган.

- **“Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” (1913)** – ахлоқий-дидактик мазмундаги асар бўлиб, унинг педагогик меросининг гултожи саналади.

“Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асари 1913 йилда нашр этилган бўлиб, ўз даврида янги усул мактабларининг юқори синфлари учун дарслик сифатида хизмат қилган. Асар икки қисмга бўлинган: “Яхши хулқлар” (33 мақолат) ва “Ёмон хулқлар” (21 мақолат). Унда инсон учун муҳим бўлган ахлоқ-одоб меъёрлари, таълим-тарбия масалалари ёрқин акс этган.

Асар жадидчилик ҳаракатининг асосий мақсади – халқни маърифатли қилиш ва ахлоқий тарбия орқали жамиятни ислоҳ қилишни акс эттиради. Авлоний Гиппократ, Платон, Саъдий Шерозий ва Бедил каби

мутафаккирларнинг фикрларидан фойдаланиб, ахлоқ масалаларини замонавий талаблар нуктаи назаридан таҳлил қилган.

Асар янги усул мактабларида ахлоқий тарбиянинг асосий манбаси бўлган. У таълим ва тарбиянинг узвий боғлиқлигини таъкидлаб, ўқитиш орқали ахлоқий меъёрларни шакллантиришга хизмат қилади.

Авлоний асарда ватанпарварлик, илмга интилиш ва жаҳолатга қарши курашиш ғояларини илгари сурган. Унинг “Илмсиз киши ўз устига лозим бўлган ибодат ва тоатни ҳам лойиқича қила олмас” деган фикри илм ва ахлоқнинг бирлигини кўрсатади.

Бугунги кунда Авлонийнинг “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асари ёш авлодни маънавий-ахлоқий тарбиялашда муҳим манба сифатида қадрланади. Асарнинг замонавий аҳамияти қуйидаги жиҳатларда намоён бўлади:

Асардаги яхши хулқлар (масалан, ҳалоллик, меҳнатсеварлик, одамларга муҳаббат) ва ёмон хулқлардан (ёмон ният, ёлгончилик, иккиюзламалик) сақланишга чақириқ бугунги ёшлар учун ҳам долзарбдир.

Асар ўзбек халқининг анъанавий қадриятларини акс эттириб, миллий онг ва ватанпарварликни тарбиялайди. Бу эса глобаллашув даврида миллий ўзликни сақлашда муҳим аҳамиятга эга.

“Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асари 2020 йилда рус, инглиз ва қозоқ тилларига таржима қилиниб, халқаро миқёсда оммалашиб бормоқда. Ўзбекистондаги таълим муассасаларида ундан ахлоқий тарбия дарсларида фойдаланилмоқда.

Авлонийнинг асардаги ёмон хулқларни танқид қилиши бугунги жамиятдаги ахлоқий муаммолар (коррупция, иккиюзламалик) га қарши курашишда ўрнаткич бўла олади.

Хулоса: Абдулла Авлоний ўзбек маърифатпарварлиги ва адабиёти тарихида муҳим шахс сифатида ўз ўрнини эгаллаган. Унинг “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асари XX аср бошида таълим-тарбия тизимини ислоҳ қилишда муҳим ўрин тутган бўлса, бугунги кунда ёш авлодни маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялашда долзарб манба сифатида хизмат қилмоқда. Асарнинг тарихий аҳамияти жадиличилик ғояларини тарғиб қилиш ва миллий онгни уйғотишда бўлса, замонавий аҳамияти миллий қадриятларни мустаҳкамлаш ва ахлоқий тарбияни кучайтиришда намоён бўлади. Авлоний меросини чуқур ўрганиш ва уни таълим жараёнига кенгроқ жорий этиш келгуси авлодларни баркамол инсонлар сифатида шакллантиришга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ziyouz.uz. Абдулла Авлониё (1878-1934).
2. Kitobxon.com. “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” китоби, Абдулла Авлониё.
3. Ziyouz.uz. Абдулла Авлониё (1878-1934).
4. Shosh.uz. Тошкентликлар. Абдулла Авлониё.
5. Sputniknews.uz. Абдулла Авлониё ҳаёти ва ижоди.
6. Ziyouz.uz. Абдулла Авлониё. Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ.
7. Kukaldosh.uz. Абдулла Авлониё ҳаёти ва ижоди – ёшлар тарбияси учун намуна.
8. Fikr.uz. Абдулла Авлониёнинг “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” асари ҳозирги ёшлар маънавияти.